O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [15]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 316.624:37.018:316.356.2

Alisher MADRAHIMOV
O‘qituvchi, PhD, Central Asian medical Universiteti, Toshkent, O‘zbekiston
Email: alisherw35@gmail.com, https://orcid.org/0009-0005-8015-6412

FarDU dotsenti N.Ergasheva taqrizi asosida

O‘QUVCHILAR O‘RTASIDA ZO‘RAVONLIK VA BULLINGNING SHAKLLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI IJTIMOIY OMILLAR: OILA MUHITI, MAKTAB MADANIYATI VA MAHALLA MUNOSABATLARINING SOTSIOLOGIK TAHLILI.

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlik va bullingning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillar sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Oila muhitidagi munosabatlar, maktab madaniyati, tengdoshlar ta’siri va mahalla institutining profilaktik imkoniyatlari o‘rganiladi. Ijtimoiylashuv, institutsional ishonch va ijtimoiy nazorat nazariyalari asosida zo‘ravonlikning oldini olishga qaratilgan hamkorlik mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, xavf omillarini erta aniqlash, o‘quvchilarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va xavfsiz ta’lim muhitini shakllantirish yo‘nalishlari konseptual jihatdan asoslanadi.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, bulling, ijtimoiylashuv, oila muhiti, maktab madaniyati, mahalla instituti, ijtimoiy nazorat, institutsional ishonch, deviant xulq-atvor, profilaktika.

SOCIAL FACTORS INFLUENCING THE EMERGENCE OF VIOLENCE AND BULLYING AMONG SCHOOL STUDENTS: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE FAMILY ENVIRONMENT, SCHOOL CULTURE, AND NEIGHBORHOOD COMMUNITY RELATIONS

Annotation

This article examines the social factors contributing to the emergence of violence and bullying among school students from a sociological perspective. It explores family relationships, school culture, peer influence, and the preventive potential of neighborhood community institutions. Drawing on theories of socialization, institutional trust, and social control, the study discusses collaborative mechanisms for preventing violence. Furthermore, it conceptually substantiates approaches to the early identification of risk factors, social support for students, and the creation of a safe educational environment.

Keywords: violence, bullying, socialization, family environment, school culture, neighborhood community institutions, social control, institutional trust, deviant behavior, prevention.

СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ НАСИЛИЯ И БУЛЛИНГА СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЕМЕЙНОЙ СРЕДЫ, ШКОЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ И ОТНОШЕНИЙ В МАХАЛЛЕ

Аннотация

В данной статье с социологической точки зрения анализируются социальные факторы, влияющие на возникновение насилия и буллинга среди школьников. Рассматриваются внутрисемейные отношения, школьная культура, влияние сверстников и профилактический потенциал института махалли. На основе теорий социализации, институционального доверия и социального контроля раскрываются механизмы межинституционального взаимодействия, направленные на предупреждение насилия. Кроме того, концептуально обосновываются подходы к раннему выявлению факторов риска, социальной поддержке учащихся и формированию безопасной образовательной среды.

Ключевые слова: насилие, буллинг, социализация, семейная среда, школьная культура, институт махалли, социальный контроль, институциональное доверие, девиантное поведение, профилактика.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda o‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlik va bullingning yuzaga kelishi ta’lim muassasalari xavfsizligi, shaxs ijtimoiylashuvi hamda ijtimoiy munosabatlar barqarorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi dolzarb muammolardan biridir. Mazkur hodisaning shakllanishi oilaviy tarbiya xususiyatlari, maktabdagi ijtimoiy-psixologik muhit, tengdoshlar munosabatlari va mahalla institutining ijtimoiy nazorat imkoniyatlari bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, oiladagi nizolar, maktab jamoasidagi ijtimoiy begonalashuv, institutsional ishonchning zaiflashuvi hamda profilaktik hamkorlikning yetarli emasligi zo‘ravonlik xavfini kuchaytirishi mumkin. [1] Shu nuqtayi nazardan, tadqiqotning maqsadi o‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlikni yuzaga keltiruvchi ijtimoiy omillarni sotsiologik jihatdan tahlil qilish, maktab, oila va mahalla hamkorligining institutsional mexanizmlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda ijtimoiylashuv, ijtimoiy kapital va ijtimoiy nazorat nazariyalariga tayanilib, xavf omillarini kamaytirish hamda xavfsiz ta’lim muhitini shakllantirishning konseptual yo‘nalishlari asoslanadi. Bunda o‘quvchilarning ijtimoiy himoyalanganligi, o‘zaro ishonchi va jamoaviy mas’uliyati muhim tahliliy mezonlar sifatida alohida o‘rganiladi.

Tadqiqot usullari. Mazkur tadqiqotda o‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlik va bullingning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillarni aniqlash, ularning o‘zaro bog‘liqligini tushuntirish hamda maktab, oila va mahalla institutlari hamkorligining profilaktik imkoniyatlarini baholash maqsadida kompleks sotsiologik yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqotning metodologik negizini ijtimoiylashuv nazariyasi, ijtimoiy nazorat konsepsiyasi, ijtimoiy kapital yondashuvi va ekologik tizimlar nazariyasi tashkil etadi. Ushbu nazariyalar zo‘ravonlikni faqat o‘quvchining individual xulq-atvori bilan emas, balki uni qurshab turgan ijtimoiy muhit va institutsional munosabatlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil va ilmiy adabiyotlarni kontent-tahlil qilish usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Bunda o‘quvchilar zo‘ravonligi, bulling, oilaviy tarbiya, maktab madaniyati, ijtimoiy begonalashuv va mahalla munosabatlariga oid ilmiy qarashlar o‘zaro taqqoslanadi. Shuningdek, zo‘ravonlikning yuzaga kelishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy xavf omillari va himoyalovchi mexanizmlar alohida guruhlarga ajratilib, ularning institutsional xususiyatlari aniqlanadi. [2]

Sotsiologik so‘rov usuli tadqiqotning empirik bosqichi uchun asosiy vositalardan biri sifatida belgilanadi. Anonim so‘rovnoma yordamida o‘quvchilarning oilaviy munosabatlari, maktabdagi psixologik xavfsizlik hissi, tengdoshlar bilan aloqalari, zo‘ravonlikka munosabati hamda yordam so‘rash imkoniyatlari o‘rganilishi rejalashtiriladi. Savollar zo‘ravonlikning jismoniy, og‘zaki, ijtimoiy chetlashtirish va kiberbulling shakllarini farqlashga yo‘naltiriladi. Olingan javoblar asosida oiladagi qo‘llab-quvvatlash, maktabga mansublik hissi va institutsional ishonch kabi ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlik baholanishi mumkin.

Yarim tuzilmaviy intervyu va ekspert baholash usullari orqali pedagoglar, maktab psixologlari, ota-onalar hamda mahalla vakillarining zo‘ravonlik profilaktikasiga oid qarashlarini o‘rganish ko‘zda tutiladi. Mazkur usullar institutsional hamkorlikdagi muammolar, axborot almashinuvi, nizolarni erta aniqlash va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini chuqurroq tushuntirishga xizmat qiladi.

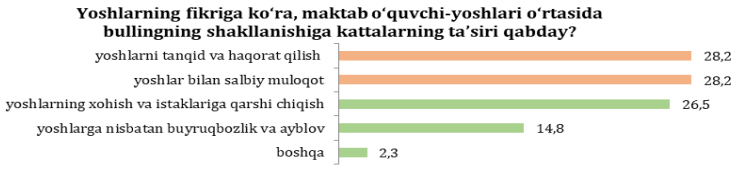
Tadqiqotda qiyosiy-institutsional tahlil maktab, oila va mahallaning ijtimoiy nazorat hamda tarbiyaviy funksiyalarini solishtirish uchun qo‘llanadi. Ularning o‘zaro hamkorligi muntazam muloqot, ishonch, mas’uliyat taqsimoti, profilaktik tadbirlar va muammoli vaziyatlarga munosabat bildirish mezonlari asosida baholanadi.

Miqdoriy ma’lumotlar to‘plangan taqdirda tavsifiy statistika, korrelyatsion tahlil va guruhlararo qiyoslash usullaridan foydalanish rejalashtiriladi. Sifat ma’lumotlari esa mavzuli kodlash orqali umumlashtiriladi. Bunda statistik bog‘liqlik sabab-oqibat munosabatining bevosita isboti sifatida talqin qilinmaydi.

Tadqiqotning axloqiy tamoyillari voyaga yetmagan ishtirokchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, ota-ona yoki qonuniy vakilning xabardor roziligini olish, o‘quvchining ixtiyoriy ishtirokini ta’minlash va javoblarning maxfiyligini saqlashga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarga ruhiy zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan savollardan foydalanishni cheklash hamda zarurat tug‘ilganda mutaxassis yordamini tashkil etish nazarda tutiladi. [3]

Shunday qilib, tanlangan metodologik yondashuv o‘quvchilar o‘rtasidagi zo‘ravonlikni individual, oilaviy, maktab va mahalla darajalarida o‘zaro bog‘liq ijtimoiy hodisa sifatida o‘rganish, xavf va himoya omillarini aniqlash hamda institutsional hamkorlikka asoslangan profilaktika modelini ishlab chiqish uchun nazariy-uslubiy asos yaratadi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. O‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlik va bullingning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillarni sotsiologik jihatdan tahlil qilish mazkur hodisani faqat individual xulq-atvor bilan izohlash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Nazariy-konseptual tahlil asosida oila muhiti, maktab madaniyati, tengdoshlar munosabatlari va mahalla institutining ijtimoiy nazorat imkoniyatlari zo‘ravonlik xavfini tushuntirishda o‘zaro bog‘liq omillar sifatida ajratildi. Ushbu omillarning ta’siri ijtimoiylashuv jarayonidagi ziddiyatlar, institutsional ishonch darajasi hamda shaxslararo munosabatlarning xususiyatlari orqali namoyon bo‘lishi mumkin.

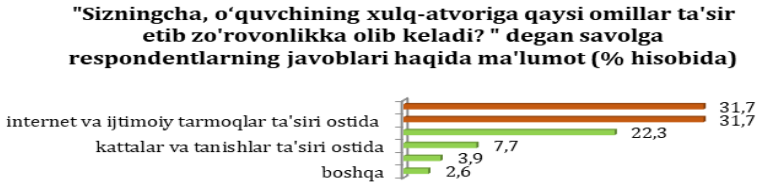
Oila muhitining ta’siri o‘quvchining dastlabki ijtimoiy tajribasi, axloqiy me’yorlarni o‘zlashtirishi va nizolarga munosabat bildirish usullari bilan bog‘liq. Oiladagi muntazam ziddiyatlar, keskin tarbiya usullari, emotsional qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi va nazoratning izchil emasligi zo‘ravonlik xavfini kuchaytiruvchi sharoitlarni yuzaga keltirishi mumkin. Aksincha, o‘zaro hurmat, ochiq muloqot va ishonchga asoslangan oilaviy munosabatlar bolaning ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlovchi himoya omillari sifatida namoyon bo‘ladi.1-rasm

Maktab madaniyati bullingning shakllanishi yoki cheklanishida muhim institutsional ahamiyat kasb etadi. Ta’lim muassasasida adolatli munosabat, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va xavfsiz muloqot muhitining mavjudligi o‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni konstruktiv hal etishga xizmat qiladi. Aksincha, tengdoshlar tomonidan kamsitishning odatiy hol sifatida qabul qilinishi, zo‘ravonlik holatlariga yetarlicha munosabat bildirilmasligi va o‘quvchilarning yordam so‘rash imkoniyatlari cheklanishi bullingning davom etishiga sharoit yaratishi mumkin.

Mahalla munosabatlarining sotsiologik ahamiyati norasmiy ijtimoiy nazorat, jamoaviy mas’uliyat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari bilan belgilanadi. Mahalla institutining maktab va oila bilan hamkorligi o‘quvchilarning ijtimoiy muammolarini erta aniqlash, ota-onalar bilan muloqotni kuchaytirish hamda ehtiyojmand oilalarga manzilli yordam ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq bunday hamkorlik bolalarning shaxsiy daxlsizligi, manfaatlari va maxfiylik huquqlariga rioya etilgan holda tashkil qilinishi zarur. [4]

Muhokama jarayonida zo‘ravonlikning oldini olishda institutsional ishonch va ijtimoiy kapital alohida ahamiyatga ega ekani nazariy jihatdan asoslanadi. Maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi muntazam axborot almashinuvi, vazifalarning aniq taqsimlanishi hamda o‘zaro mas’uliyat profilaktik tadbirlarning izchilligini kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, faqat nazorat choralariga tayanish o‘rniga o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi, psixologik xavfsizligi va ishonchli yordam tizimini rivojlantirish muhim hisoblanadi. [5]

O‘tkazilgan konseptual tahlil asosida zo‘ravonlik profilaktikasining uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishi ajratildi: oilada ijobiy tarbiya va muloqot madaniyatini rivojlantirish; maktabda xavfsiz, inklyuziv va kamsitishlardan xoli muhitni mustahkamlash; mahalla darajasida ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish. 2-rasm

Shunday qilib, o‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlik va bullingning oldini olish alohida institutlarning mustaqil faoliyati bilangina cheklanmaydi. Mazkur muammoni kamaytirish maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi hamkorlikni bolalar manfaatlari, institutsional ishonch va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillari asosida rivojlantirishni talab etadi. Ushbu nazariy xulosalarning amaliy samaradorligini aniqlash esa keyingi empirik sotsiologik tadqiqotlar orqali tekshirilishi lozim. [6]

Xulosa. O‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlik va bullingning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillarning sotsiologik tahlili mazkur muammo oila, maktab va mahalla institutlari o‘rtasidagi munosabatlar bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Oiladagi tarbiyaviy muhit, maktab jamoasidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlar va mahallaning ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari o‘quvchilar xulq-atvorini shakllantiruvchi muhim omillar hisoblanadi.

Nazariy tahlil asosida zo‘ravonlik profilaktikasida institutsional ishonchni mustahkamlash, ijobiy ijtimoiylashuv muhitini yaratish va jamoaviy mas’uliyat mexanizmlarini rivojlantirish zarurligi asoslandi. Ayniqsa, maktab, oila va mahalla o‘rtasida uzluksiz hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, nizolarni erta aniqlash, ota-onalarning tarbiyaviy mas’uliyatini oshirish hamda o‘quvchilarning psixologik xavfsizligini ta’minlash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning konseptual xulosalaridan kelib chiqib, zo‘ravonlikning oldini olishda uch tomonlama hamkorlikka asoslangan integratsiyalashgan profilaktika modelini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Mazkur model ijtimoiy nazorat, o‘zaro ishonch, manzilli yordam va bolalar huquqlarini himoya qilish tamoyillarini birlashtirishi lozim. Uning amaliy samaradorligini baholash uchun keyingi tadqiqotlarda empirik sotsiologik usullardan foydalanish tavsiya etiladi. [7]

ADABIYOTLAR

1. Madrahimov A.. O‘rta maktablarda o‘smirlar o‘rtasidagi zo‘ravonlik (bullying) holatlarini oldini olishning sotsiologik tahlili . Sos.f.f.d (PhD) ….diss. – Toshkent: O‘zR Prezidenti huzuridagi DBA. 2024.
2. Yunusov A.B. O‘smir-yoshlarda ijtimoiy deviantlik holatlarining sotsiologik xususiyatlari: sotsiologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi. – Toshkent: O‘zMU, 2004.
3. Cornell D., Bradshaw C. From a Culture of Bullying to a Climate of Support: The Evolution of Bullying Prevention and Research // https://www.tandfonline.com/doi/full/10.17105/spr-15-0127.1?scroll=top&needAccess=true
4. European report on preventing violence and knife crime among young people. // World Health Organization: Europe, 2010. // https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0012/121314/E94277.pdf
5. Galtung J. “Violence, Peace, and Peace Research” Journal of Peace Research, Vol. 6, No. 3 (2021), pp. 167—191.
6. .Houlston C., Smith P.K., Jessel J. Investigating the extent and use of peer support initiatives in English schools // Educational Psychology. 2023. No. 29(3). -P. 325–344.
7. Jilla Ghodsian-Carpey, Laura A. Baker. Genetic and environmental influences on aggression in 4- to 7-year-old twins // International Society for Research on Aggression (ISRA). 2021. P.173–186.